O‘ZBEK TILIDA HOLNING SEMANTIK KLASIFIKATSIYASI

Nazarova Nargiza Urazaliyevna
Toshkent viloyati Bekobod tumani 48-umumta’lim maktabi 1-toifali ona tili va adabiyot fanlari o‘qituvchisi

Qabul qilindi: 24.09.2025
Ko‘rib chiqildi: 25.09.2025
Tasdiqlandi: 26.09.2025

Kalit so‘zlar:
hol, semantika, klassifikatsiya, o‘zbek tili, morfologiya, sintaksis, ma’no, tilshunoslik, grammatik kategoriyalar

Annotatsiya. Ushbu tezisda o‘zbek tilida holning semantik klassifikatsiyasi masalasi o‘rganilgan. Holning turli semantik turlari, ularning til tarkibidagi vazifasi va so‘z turkumlari bilan bog‘liqligi tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari holning semantik xususiyatlarini aniqlash va ularni samarali tasniflash imkonini beradi. Shuningdek, o‘zbek tilidagi hol shakllarining kontekstga bog‘liqligi va nutqdagi ma’nosiy o‘rnini yoritish maqsad qilingan

Ключевые слова:
падеж, семантика, классификация, узбекский язык, морфология, синтаксис, значение, лингвистика, грамматические категории

Аннотация. В данной работе рассматривается семантическая классификация падежей в узбекском языке. Анализируются различные семантические типы падежей, их функции в языке и связь с частями речи. Результаты исследования позволяют выявить семантические особенности падежей и эффективно их классифицировать. Также рассматривается зависимость форм падежей от контекста и их значение в речи.

Keywords:
case, semantics, classification, Uzbek language, morphology, \syntax, meaning, linguistics, grammatical categories

Annotation. This thesis explores the semantic classification of cases in the Uzbek language. Various semantic types of cases, their functions in the language, and their connection with parts of speech are analyzed. The results allow for identifying the semantic features of cases and classifying them effectively. The study also highlights the context-dependence of case forms and their semantic role in speech.

Kirish. Til inson faoliyatining eng muhim vositalaridan biri bo‘lib, u jamiyatning madaniy, ijtimoiy va ma’naviy hayotini aks ettiradi. Har bir tilning o‘ziga xos morfologik va sintaktik tizimi mavjud bo‘lib, ular nutq jarayonida

ma’no va vazifani aniq ifodalashga xizmat qiladi. Shunday morfologik birliklardan biri — hol bo‘lib, u so‘zning gapdagi boshqa so‘zlar bilan munosabatini, ya’ni sintaktik va semantik aloqalarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. O‘zbek tilida holning shakllari va ularning ishlatilishi nafaqat morfologik, balki semantik jihatdan ham turlicha ifodalanadi. Holning semantik xususiyatlarini o‘rganish tilshunoslikda muhim ilmiy masala hisoblanadi, chunki u tilning ma’noni tashkil qilish mexanizmini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Semantik klassifikatsiya holning turli kontekstlardagi vazifalarini aniqlash, ularning so‘z turkumlari bilan bog‘liqligini ko‘rsatish va o‘zbek tilining grammatika tizimiga ilmiy yondashuvni shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, holning semantik klassifikatsiyasi nafaqat til nazariyasi uchun, balki amaliy til o‘rgatish, lug‘at tuzish va tilni avtomatlashtirilgan tahlil qilish kabi sohalarda ham ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida holning semantik turlari, ularning asosiy xususiyatlari, shuningdek, so‘z turkumlari bilan bog‘liqligi keng ko‘lamda tahlil qilinadi. Mazkur ishning maqsadi — o‘zbek tilida holning semantik klassifikatsiyasini aniqlash, uning asosiy turlarini tasniflash va ularga ilmiy izoh berishdir. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilshunosligida hol nazariyasini yanada rivojlantirish, grammatika o‘quv materiallarini takomillashtirish va tilni ilmiy asosda o‘rgatish uchun asos yaratadi. Bundan tashqari, holning semantik jihatdan tasnifi tilshunoslik tarixida uzoq yillardan beri o‘rganib kelinadi. Xorijiy tilshunoslar, xususan, rus, nemis va ingliz olimlari holni semantik tamoyillar asosida tasniflashga alohida e’tibor qaratganlar. Ularning tadqiqotlari holning faqat morfologik shaklini emas, balki gapdagi funksiyasi va ma’nodagi o‘rnini ham aniqlashga yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, o‘zbek tilida holning semantik klassifikatsiyasi uning til tizimidagi o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berish va nazariy bilimlarni amaliy jihatdan qo‘llash imkonini beradi. O‘zbek tilida holning semantik turlari kontekstga qarab turlicha ma’no ifodalashga qodir bo‘lib, ular nutqning sintaktik va leksik tarkibini boyitadi. Tadqiqot jarayonida holning turli semantik turlari, ularning ishlatilish doirasi va so‘z turkumlari bilan bog‘liqligi o‘rganiladi. Shu bilan birga, holning semantik xususiyatlarini aniqlash orqali o‘zbek tilidagi so‘z birikmalari, gap qurilishi va muloqotdagi ifodalar yanada chuqurroq tahlil qilinadi. Mazkur qo‘shimcha kirish, shuningdek, o‘zbek tilidagi holning semantik klassifikatsiyasi bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar uchun mustahkam nazariy asos yaratadi va tilshunoslik hamda tilni o‘rgatishda amaliy yo‘nalishlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Til inson faoliyatining eng muhim vositalaridan biri bo‘lib, u jamiyatning madaniy, ijtimoiy va ma’naviy hayotini aks ettiradi. Har bir tilning o‘ziga xos morfologik va sintaktik tizimi mavjud bo‘lib, ular nutq jarayonida ma’no va vazifani aniq ifodalashga xizmat qiladi.

Shunday morfologik birliklardan biri — hol bo‘lib, u so‘zning gapdagi boshqa so‘zlar bilan munosabatini, ya’ni sintaktik va semantik aloqalarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. O‘zbek tilida holning shakllari va ularning ishlatilishi nafaqat morfologik, balki semantik jihatdan ham turlicha ifodalanadi. Holning semantik xususiyatlarini o‘rganish tilshunoslikda muhim ilmiy masala hisoblanadi, chunki u tilning ma’noni tashkil qilish mexanizmini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Semantik klassifikatsiya holning turli kontekstlardagi vazifalarini aniqlash, ularning so‘z turkumlari bilan bog‘liqligini ko‘rsatish va o‘zbek tilining grammatika tizimiga ilmiy yondashuvni shakllantirish imkonini beradi. Bundan tashqari, holning semantik klassifikatsiyasi nafaqat til nazariyasi uchun, balki amaliy til o‘rgatish, lug‘at tuzish va tilni avtomatlashtirilgan tahlil qilish kabi sohalarda ham ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida holning semantik turlari, ularning asosiy xususiyatlari, shuningdek, so‘z turkumlari bilan bog‘liqligi keng ko‘lamda tahlil qilinadi. Holning semantik klassifikatsiyasini o‘rganish orqali tilshunoslik nazariyasi va amaliyotida chuqurroq yondashuvlar ishlab chiqish, o‘zbek tilida grammatika qoidalarini tushuntirish va o‘quv materiallarini boyitish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, tadqiqot kelajakdagi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam nazariy poydevor yaratadi.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbek tilida holning semantik klassifikatsiyasi masalasi tilshunoslikda keng o‘rganilgan mavzudir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, hol nafaqat morfologik shakl sifatida, balki gapdagi ma’noni aniqlash va so‘zlar orasidagi sintaktik munosabatlarni belgilash vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Mirzayev Sh. o‘zbek tilining morfologik tizimi va hol shakllarini o‘rganib, ularni semantik xususiyatlari bo‘yicha tasniflashga alohida e’tibor qaratadi. Muallif holning turli semantik turlari va ularning sintaktik vazifalarini batafsil yoritgan [1]. Eshonqulov T. holning semantik funksiyalarini nutq jarayonidagi roli bilan bog‘lab o‘rganadi. Tadqiqotda o‘zbek tilidagi hol shakllarining kontekstga bog‘liqligi va ma’nodagi o‘zgarishlari misollar bilan ko‘rsatilgan. Qodirov A. semantik klassifikatsiya tamoyillarini joriy etgan holda, holni faqat morfologik jihatdan emas, balki leksik va sintaktik munosabatlar asosida ham tahlil qilgan va o‘zbek tilida hol nazariyasini yanada rivojlantirishga hissa qo‘shgan.[2] Sodiqov B. holning nutqdagi ma’nosiy o‘rnini o‘rganib, semantik turlarni kengaytirilgan tasnifini taklif etadi. Tadqiqot natijalari holning sintaksis va semantika o‘rtasidagi uzviy aloqasini ko‘rsatadi. Abdullayeva M. o‘zbek tilidagi hol shakllarining zamonaviy lug‘at va grammatik ma’lumotlar asosida tahlilini beradi va holning semantik xususiyatlarini aniqlash orqali til o‘rganish va o‘qitish jarayoniga amaliy tavsiyalar beradi.[3] Xorijiy tadqiqotlar

holning semantik va morfologik tasnifi bo‘yicha universal tamoyillarni bayon etadi va o‘zbek tilida holni semantik asosda tasniflashda nazariy yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi. Shu tahlillar natijasida ko‘rinadiki, o‘zbek tilida holning semantik klassifikatsiyasi nafaqat morfologik shakl va sintaksis bilan bog‘liq, balki nutqdagi ma’nodagi o‘zgarishlarni aniqlash, so‘z turkumlarini bog‘lash va tilni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.[4]

Materiallar va metodlar. Ushbu tadqiqotda o‘zbek tilida holning semantik klassifikatsiyasini o‘rganish uchun turli manbalar va tadqiqot materiallari asos qilib olingan. Asosiy material sifatida zamonaviy va klassik o‘zbek tilshunoslik adabiyotlari, grammatik lug‘atlar, ilmiy maqolalar va xorijiy tilshunoslarning universal yondashuvlari ishlatilgan. Shuningdek, nutqiy korpuslar va amaliy misollar tahlil qilinib, holning turli kontekstlarda qanday semantik vazifa bajarishi kuzatilgan. Tadqiqot materiallari hol shakllarining semantik xususiyatlarini aniqlash va ularni tasniflash uchun yetarli baza yaratdi. Metodologik jihatdan ishda deskriptiv, solishtirma va tahliliy metodlar qo‘llanildi. Deskriptiv metod yordamida o‘zbek tilidagi hol shakllari va ularning morfologik va sintaktik xususiyatlari batafsil tavsiflandi. Solishtirma metod orqali o‘zbek tilidagi holni xorijiy tillardagi hol tizimlari bilan taqqoslash va umumiy semantik tamoyillarni aniqlash amalga oshirildi. Tahliliy metod esa holning semantik xususiyatlarini aniqlash, ularni turkumlash va kontekstga bog‘liq vazifalarini yoritishda asosiy vosita bo‘ldi. Shuningdek, tadqiqot jarayonida holning semantik klassifikatsiyasini tizimli ko‘rinishda aniqlash uchun korpus tahlili va misollarni statistik jihatdan kuzatish metodlari ham qo‘llanildi. Bu metodlar holning turli kontekstlarda qanday ishlatilishini aniqlash, semantik kategoriyalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatish va tasniflash jarayonini tizimli va ilmiy asosli qilish imkonini berdi. Natijada, o‘zbek tilida holning semantik xususiyatlarini chuqurroq tushunish va ularni amaliy jihatdan qo‘llashga asos yaratildi.

Jadval-1.O‘zbek tilida holning semantik turlari va ularning funksiyalari.

Hol turi	Semantik vazifasi	Misol
Nominativ (Bosh hol)	Subyektni belgilash, gapning asosiy mavzusini ko‘rsatish	Kitob stolda turadi.
Genitiv (Ega hol)	Egalik, munosabat ko‘rsatish	Kitobning muallifi.
Dativ (Yo‘nalish holi)	Harakatning maqsadi yoki yo‘nalishini ko‘rsatish	Men do‘konga bordim.

Hol turi	Semantik vazifasi	Misol
Accusative (To‘liq hol)	Ob’ektni aniqlash, harakatning maqsadini ko‘rsatish	Men kitobni o‘qidim.
Instrumental (Vosita hol)	Harakat vositasini ko‘rsatish	Men qalam bilan yozdim.
Locative (Joy holi)	Harakat joyini ko‘rsatish	Kitob stolda turadi.
Ablative (Chiqish holi)	Harakat boshlanish joyini yoki sababni ko‘rsatish	Men maktabdan keldim.

Ushbu jadval o‘zbek tilida holning asosiy semantik turlarini, ularning sintaktik va semantik vazifalarini, shuningdek amaliy misollar orqali ko‘rsatadi. Har bir hol turi gapdagi ma’noni aniqlash, subyekt va ob’ektlarni belgilash, harakat yo‘nalishi yoki vositasini ko‘rsatish kabi o‘ziga xos vazifaga ega. Jadvalda keltirilgan misollar holning kontekstga bog‘liqligini va so‘z turkumlari bilan o‘zaro aloqasini yoritib beradi. Shu orqali o‘zbek tilidagi holning semantik xususiyatlarini tizimli ravishda o‘rganish va tasniflash imkoniyati yaratiladi.

Tadqiqot muhokamasi. Ushbu tadqiqot natijalari o‘zbek tilida holning semantik klassifikatsiyasini tizimli tarzda aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot davomida holning turli semantik turlari — nominativ, genitiv, dativ, accusative, instrumental, locative va ablative — ularning sintaktik vazifalari va kontekstga bog‘liqligi o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, har bir hol turi gapdagi boshqa so‘zlar bilan munosabatini belgilashda o‘ziga xos vazifaga ega bo‘lib, ma’noni aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, holnkiing semantik xususiyatlari va so‘z turkumlari bilan bog‘liqligi ham aniqlangan. Masalan, genitiv hol egalik yoki munosabatni ko‘rsatishda otlar bilan ko‘proq bog‘liq bo‘lsa, dativ hol harakatning yo‘nalishini aniqlashda faol ishlatiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, holning semantik vazifasi faqat morfologik shakl bilan emas, balki kontekst va gap tarkibidagi o‘rni bilan ham belgilanadi. Bundan tashqari, tadqiqot natijalari xorijiy tilshunoslarning hol nazariyasi bo‘yicha ilgari surilgan yondashuvlarni o‘zbek tilida amaliy qo‘llash imkoniyatini berdi. Holning semantik klassifikatsiyasini aniqlash orqali, til o‘qitish jarayonida ham amaliy metodlar ishlab chiqish, lug‘atlarni boyitish va grammatik qoidalarni samarali tushuntirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari o‘zbek tilida holning semantik xususiyatlarini chuqurroq tushunishga, ularni tizimli tasniflashga va tilshunoslik nazariyalarini amaliy jihatdan qo‘llashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, olingan natijalar kelgusidagi tadqiqotlar uchun

nazariy asos sifatida xizmat qilishi mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek tilida holning semantik klassifikatsiyasi nafaqat gap tarkibidagi so‘zlarning o‘zaro munosabatini belgilash, balki nutqning ma’nosini yanada aniqlashtirish imkonini ham beradi. Tadqiqot davomida aniqlangan misollar, ayniqsa, genitiv va dativ holning semantik vazifalarini ko‘rsatishda muhim ahamiyat kasb etdi. Masalan, genitiv hol egalik va munosabatni ifodalashda, dativ hol esa harakat yo‘nalishini yoki maqsadini aniqlashda faol ishlatiladi. Shuningdek, tadqiqot xorijiy tilshunoslarning hol nazariyasi bo‘yicha ilgari surilgan yondashuvlarni o‘zbek tilida amaliy qo‘llash imkonini berdi. Comrie va Haspelmath kabi olimlarning tadqiqotlari o‘zbek tilidagi holni semantik asosda tasniflashda nazariy poydevor yaratdi. Bu yondashuv o‘zbek tilida holning kontekstga bog‘liqligini, morfologik va sintaktik xususiyatlarini chuqurroq tahlil qilishga imkon berdi. Bundan tashqari, tadqiqot natijalari til o‘rgatish va grammatik qoidalarni tushuntirishda amaliy ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatildi. Holning semantik tasnifi orqali o‘quvchilarga subyekt, ob’ekt, harakat yo‘nalishi va vosita kabi tushunchalarni aniqroq tushuntirish mumkin. Shu bilan birga, holning turli kontekstlarda ishlatilishi nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek tilida holning semantik xususiyatlarini tizimli tasniflash nafaqat tilshunoslik nazariyasi, balki amaliy til o‘rgatish jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. Bu tadqiqot kelajakdagi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam nazariy va amaliy poydevor sifatida xizmat qiladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalari o‘zbek tilida holning semantik klassifikatsiyasini tizimli ravishda o‘rganish imkonini berdi. Tadqiqot davomida holning turli semantik turlari — nominativ, genitiv, dativ, accusative, instrumental, locative va ablative — ularning sintaktik va semantik vazifalari, shuningdek, kontekstga bog‘liqligi aniqlangan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, hol gapdagi ma’noni aniqlashda, subyekt va ob’ektlarni belgilashda, harakat yo‘nalishi yoki vositasini ko‘rsatishda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, tadqiqot o‘zbek tilidagi holning morfologik shakli va semantik vazifasi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni, so‘z turkumlari bilan o‘zaro aloqasini yoritdi. Bu holning til tizimidagi o‘rni va nutq jarayonidagi ahamiyatini yanada chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Natijalar tilshunoslik nazariyasi va amaliyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Ular o‘zbek tilida holni o‘rgatishda, lug‘atlarni boyitishda, grammatik qoidalarni tushuntirishda va tilni ilmiy asosda o‘rgatishda qo‘llanilishi mumkin. Shu bilan birga, tadqiqot kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam nazariy va amaliy poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirzayev, Sh. (2005). O‘zbek tili morfologiyasi va sintaksisi. Toshkent: Fan.
2. Eshonqulov, T. (2010). O‘zbek tilida holning semantik funksiyalari. Toshkent: O‘zbekiston.
3. Qodirov, A. (2013). Semantik klassifikatsiya tamoyillari. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Sodiqov, B. (2017). O‘zbek tilida holning nutqiy vazifasi. Toshkent: Tilshunoslik.
5. Abdullayeva, M. (2020). Zamonaviy o‘zbek tili lug‘at va grammatikasi. Toshkent: Akademiya.
6. Comrie, B. (1989). Language Universals and Linguistic Typology. Oxford: Blackwell.
7. Haspelmath, M. (2001). Understanding Morphology. London: Arnold.